

A Review of the Prison Institution; In Ancient and Contemporary Historical Periods

**Afshin Mohamadi Dare
Shori**

Judge of Justice, PhD Student of criminal law
and criminology, Islamic Azad University,
Bushehr branch, Iran.

Amir Reza Ghane *

Judge of Justice, PhD Student in criminal and
criminology at Mebid State University, Iran.

Abstract

The institution of prisons has always fluctuated with the development of societies and human civilization in historical periods. What is certain is that this institution existed and was used in different forms in ancient civilizations such as ancient Iran, Mesopotamia, ancient Egypt, ancient Anatolia, and finally Greece and ancient Rome. Is. Therefore, what is known today as a prison institution with a criminal approach is different from what was considered in the past as a prison institution with a custodial and not a criminal approach. With this definition, the distinction between the function and goals of prisons in the Middle Ages, which was actually a place of detention and not for the purpose of executing the sentence of deprivation of liberty, with the goals and principles of prisons in today's advanced world, which actually has a different function than in the past, Is different. Today, the prison institution has adopted a new approach with the development of various sciences. The current research aims to explain this issue by descriptive-analytical method on authentic library sources and documents. The results indicate that with the advancement of science and the introduction of technology into human life, the institution of prison has not been exempted from this and has undergone changes. The advancement of technology and technology has greatly helped the de-incarceration policy in Iran and the penal policies of other countries.

Keywords: imprisonment, historical periods, prison, ancient, contemporary

Received: 14/October/2021

Accepted: 14/January/2022

eISSN: 2783-4204

ISSN: 2783-3631

سیری در نهاد زندانبانی؛ در ادوار تاریخی کهن و معاصر

قاضی دادگستری، دانشجوی مقطع دکتری جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد بوشهر، ایران.

افشین محمدی دره شوری

قاضی دادگستری، دانشجوی مقطع دکتری جزا و جرم‌شناسی دانشگاه سراسری
میبد، ایران.

امیررضا قانع*

چکیده

نهاد زندانبانی، در ادوار تاریخی همواره با رشد جوامع و تمدن بشری در نوسان بوده است. آنچه مسلم است، این نهاد در تمدن‌های باستانی کهن نظیر ایران باستان، میان‌رودان (بین‌النهرین)، مصر باستان، آناطولی باستان و سرانجام یونان و روم باستان، به صورت‌های مختلفی وجود داشته و مورد استفاده قرار می‌گرفته است. از این رو، آنچه که امروزه تحت عنوان نهاد زندان با رویکرد کیفری شناخته می‌شود، با آنچه که در گذشته به عنوان نهاد زندان با رویکرد نگه‌دارنده و نه کیفری مدنظر بوده، متفاوت است. با این وصف، تمایز میان کارکرد و اهداف زندان‌ها در قرون وسطی که در واقع مکانی جهت نگهداری بود و نه به منظور اجرای محکومیت سلب آزادی، با اهداف و مبانی زندان در دنیای پیشرفته امروزی متفاوت است. امروزه، نهاد زندان با بروز شدن علوم مختلف، رویکرد نوینی را در پیش گرفته است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی بر منابع و اسناد معتبر کتابخانه‌ای با هدف تبیین این موضوع نگاشته شده است. نتایج حاکی از آن است که با پیشرفت علوم و ورود تکنولوژی به حیات بشری، نهاد زندان نیز از این امر مستثنا نشده و دستخوش تغییرات گشته است. پیشرفت تکنولوژی و فناوری به سیاست حبس‌زدایی در ایران و سیاست‌های کیفری سایر دول یاری بسیاری داشته است.

کلیدواژه‌ها: زندانبانی، ادوار تاریخی، زندان، کهن، معاصر

مقدمه

یکی از مهم‌ترین و بارزترین دستاوردهای تفکرات جدید در خصوص نوع و اهداف مجازات، کیفر حبس به‌عنوان یک مجازات است. این نهاد کیفری جدید، جایگزین مناسبی برای مجازات بدنی و شکنجه‌های سخت غیرانسانی در گذشته به حساب می‌آید اما امروزه، وضعیت زندان‌ها از نظر فراوانی جمعیت کیفری محبوسان و محدودیت امکانات و اثرات زیان‌بار بر فرد زندانی، خانواده وی و صدماتی که از ناحیه آن به اجتماع وارد می‌شود، ازجمله مشکلات تهدیدکننده جامعه است و اگر اندیشه و تدابیر لازم صورت نگیرد، روبه‌روز با تهدیدات و آسیب‌های جدیدی در این زمینه مواجه خواهیم شد (حیدرنیا، ۱۳۹۰: ۳). بدون شک، جرائم و مجازات در طول تاریخ بشری همواره با فرهنگ، آداب و رسوم، باورها و اعتقادات هر جامعه‌ای همراه بوده است. در حقیقت، این باورها و اعتقادات دینی و هنجارهای اجتماعی هر جامعه بوده که مفاهیم و مقدار، شدت و ضعف تنبیه‌ها و مجازات را تعیین می‌کرده است. در هر تمدن و فرهنگی نیز جرائم، تخطی و تجاوز به قوانین و هنجارهای پذیرفته‌شده اجتماعی آن جامعه به شمار می‌آمده است (شمس، ۱۳۸۲: ۲). هرچند توسل به زندان در حکومت‌ها از دیرباز وجود داشته است اما تولد نظام زندانبانی و رشد و گسترش این نظام بیشتر مربوط به زمانی است که زندان و حبس به‌عنوان یک کیفر اصلی مورد استفاده بشر قرار گرفت و توسل به مجازات زندان به‌عنوان کیفر اصلی مورد توجه قانون‌گذاران و مجریان نظام عدالت کیفری واقع گشت. بدین ترتیب، با توسل به مجازات زندان به‌عنوان یک کیفر، رفته‌رفته دیدگاه‌های اصلاحی-تربیتی بشرگرایانه و نیز روش‌های کمی و کیفی آن در اجرا رسوخ نمود و خود منجر به تأسیس شیوه‌ها، روش‌های اداره و آموزه‌هایی در این زمینه گردید که از آن به نظام زندانبانی یاد می‌شود (شمس، ۱۳۸۲: ۳). مسئله زندانبانی در دنیا از چنان اهمیتی برخوردار است که از دیرباز و از همان هنگام تأسیس زندان‌های قرون وسطایی و پس از آن زندان‌های مدرن، مورد توجه دست‌اندرکاران و متخصصان نظام‌های زندانبانی بوده است؛ چندان که در قرن هفدهم، «پاپ کلمانت یازدهم»^۱ در زندان «سن میشل» رم، اقدام به تأسیس «خانه اصلاح» نمود. «ژان مبیون»^۲، فقیه فرانسوی در این زمینه دست به تألیفاتی زده است. در قرن نوزدهم به‌منظور اصلاح زندانیان، «مکتب زندان‌ها» به وجود آمد و در قرن بیستم نیز تلاش‌ها با تأسیس مکاتب دفاع اجتماعی ادامه داشت. پس از جنگ جهانی دوم نیز کیفرشناسان بزرگی در زمینه اصلاح و درمان مجرمان دست به کار شدند و روش‌های مختلفی برای این مهم پدید آمد (شمس، ۱۳۸۷: ۱۷۱). در کشور ما ایران نیز اندیشه‌های اصلاح زندان‌ها و تربیت مجرمان به دوران مشروطه بازمی‌گردد. با این همه و از آنجاکه زندان در دوران پهلوی وابسته به شهربانی بود، مجالی برای پرداختن به آن وجود نداشت. پس از انقلاب اسلامی، بند ۵ از اصل ۱۵۶ قانونی اساسی با عنوان «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمان»، این مهم را ازجمله وظایف قوه قضاییه قرار داد. هم‌اکنون، نظام نوین زندانبانی ما نیز بر این مبنا نهاده شده است (شمس، ۱۳۸۷: ۱۷۱-۱۷۲). امروزه، نهاد زندانبانی با توجه به پیشرفت جوامع دستخوش تغییرات عظیمی شده است. متأسفانه، علی‌رغم اهمیت این موضوع، پژوهش‌های اندکی در این زمینه صورت گرفته است. ازجمله آثار ارزشمند و اندک، نگاشته‌های جناب آقای علی شمس بوده که نویسنده سال‌ها تجربیات عملی گوناگون را در امر زندانبانی کسب نموده و معضلات و مشکلات را درک کرده است. ازاین‌رو، دست به نگارش آثاری چند در این زمینه زده است.^۳ روش تحقیق و شیوه گردآوری اطلاعات و یافته‌های این پژوهش به‌صورت توصیفی-تحلیلی با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای، مقالات، پایان‌نامه‌ها، قوانین و مقررات و آیین‌نامه‌ها است. پژوهش حاضر در پی پاسخ به چند پرسش زیر است؛ تکیه و مسئله هر دوره در زندانی کردن مرتکبان، حول کدام محور و بر چه مبنا و هدفی است؟ دوم، هدف

1. Pope Clement XI.

2. John Mebion.

۳. برخی از این آثار که از سوی ایشان نگارش گردیده است، عبارت‌اند از: نظام زندانبانی ایران، رویکردی جدید به نظام زندانبانی بازگشتی سعادتمندانه، پژوهشی درباره زندانبانی اسلامی و جامعه‌شناسی زندان و غیره.

مجریان عدالت از شیوه‌های زندانی کردن مجرمان در هر یک از ادوار تاریخی چه بوده است؟ آیا نظام مدیریت زندان (زندانبانی) در هر یک از این ادوار همسان بوده است؟ درنهایت، نهاد زندانبانی در عصر حاضر و تأثیر پیشرفت علوم مختلف بر آن بررسی می‌گردد.

جهت تنظیم و ارائه اهم یافته‌های مرتبط با پاسخ هر یک از پرسش‌های یادشده، پلان پژوهش در سه بند شامل کلیات نظام زندانبانی، تحولات تاریخی نظام زندانبانی در دوران کهن و تحولات تاریخی نظام زندانبانی با تکیه بر قرون معاصر و تأثیر پیشرفت تکنولوژی بر آن، طبقه‌بندی گردیده است. در پایان پژوهش، نتیجه‌گیری یافته‌ها صورت پذیرفته است.

۱- کلیات نظام زندانبانی

۱-۱- نظام زندانبانی

در ابتدا جهت توضیح این قسمت، سؤالاتی را مطرح می‌نماییم: «آیا زندانبانی یک نظام است؟ به این معنا که شامل کلیتی است که دارای اجزاء به هم پیوسته است؟ و یا اینکه مجموعه‌ای است که با یکدیگر در ارتباط هستند؟» جهت پاسخ به پرسش‌های فوق، باید گفت، اگر میان اجزاء این شیوه‌ها، همبستگی و ارتباطی وجود دارد که به عنوان یک کل نگریسته شوند، پاسخ روشن است و می‌توان آن شیوه‌ها را نظام نامید؛ لیکن اگر چنین ارتباط و همبستگی در غالب یک کلیت متصور نیست، در نهادن نام نظام بر آن شیوه‌ها باید تردید داشت. در مسئله ذکرشده به نظر می‌رسد از آنجا که تمامی جزء به جزء این شیوه‌ها در پی هدفی واحد هستند و به طور پیوسته با هم ارتباط دارند، می‌توان این اجزاء را به عنوان یک کلیت (شیوه مرکب از اجزاء به هم پیوسته که در پی هدفی واحد هستند و با یکدیگر ارتباط دارند) در نظر گرفت. بدین جهت، کاربرد واژه «نظام» یا «نظام‌ها» در امر زندانبانی خالی از اشکال بوده و مناسب به نظر می‌رسد (شکوه مسقانی و قانع، ۱۳۹۸: ۱۲۱).

۱-۲- زندانبان^۱

نخستین قدم برای اداره مناسب زندان، به خدمت گرفتن نیروی انسانی آموزش دیده و کارآمد در زندان‌ها است. یک مدیر زندان بایستی از تمامی جهات از جمله آموزش‌های مرتبط و تجربه دارای صلاحیت کافی جهت انجام وظیفه خود باشد و تمامی کارکنانی که به نوعی وظیفه مراقبت از زندانیان را بر عهده دارند، باید در خصوص شیوه‌های مناسب، از فناوری روز و تجهیزات محدودکننده، به خوبی آموزش دیده باشند. تعریف زندانبان مدنظر ما بدین شرح است: زندانبان به کسی گفته می‌شود که وظیفه حراست، مراقبت و کنترل یک محدوده مشخص از افرادی را که مرتکب جرم شده‌اند و در زندان به سر می‌برند، بر عهده دارد.^۲ درواقع، ملاک از تعریف فوق، کلیه افرادی است که با زندانیان سروکار دارند و وظایف فوق‌الذکر از جمله حراست، مراقبت و غیره را نسبت به آنان عهده‌دار شده‌اند. این تعریف می‌تواند افراد متعددی را در زندان‌ها در برگیرد. به عنوان نمونه، برخی از این افراد عبارت‌اند از مدیر زندان، نگهبانان مراقب زندانیان و سایر افرادی که به موجب آیین‌نامه‌های قانونی و یا موجبات قانونی دیگر وظیفه مراقبت، کنترل و حفاظت از زندانیان را بر عهده دارند. لازم به ذکر است از نظر ما، یک زندانبان خوب و ایده‌آل کسی است که در ابتدا بتواند با ترکیه نفس خود و به نوعی خودسازی، الگوهای لازم را فراگیرد و آن الگوها را به صورت عینی و عملی به کار برد تا علاوه بر قول و سخن خود، در عمل و با رفتار خود نیز بتواند شاخصی کامل و ایده‌آل برای هدایت و اصلاح زندانیان باشد.

1. Prison Officer.

۲. رجوع کنید به: بخشی، اصغر، تأثیر شغل زندانبانی بر زندانبانان و خانواده آنان برگرفته از:

۳-۱- زندان از منظر قرآن کریم

آنچه که فرهنگ لغات در معنای لغوی زندان به آن اشاره کرده‌اند، عبارت است از: بندیخانه و یا جایی که محکومان و متهمان در آن نگهداری می‌شوند (عمید، ۱۳۶۳: ۱۳۲۶). برخی از نویسندگان، زندان را محل نگهداری افرادی دانسته‌اند که محکوم به حبس یا مجازات سالب آزادی هستند (صفاری، ۱۳۸۹: ۱۱۸). خداوند متعال در قرآن کریم در آیات متفاوتی از زندان یاد کرده است که برخی از این موارد عبارت‌اند از عناوینی چون سجن، امسک و وقف. کلمه «سجن» شش مرتبه در سوره مبارکه یوسف به کار برده شده است. آنچه که از آیات قرآنی برداشت و استنباط می‌شود، آن است که قرآن کریم، اعمال مستبدان و طاغوتیان زمان را در به کار بردن و استفاده فراوان از زندان، تقبیح و به زندان انداختن و حبس کردن مصلحان را نکوهش کرده است (خلیلی و علی اکبری، ۱۳۸۶: ۳۷-۳۸). خداوند متعال در آیه ۳۳ سوره مبارکه یوسف می‌فرماید: «(یوسف) گفت: پروردگارا، زندان برای من از آنچه مرا به آن دعوت می‌کنند، محبوب‌تر است و اگر مکر و نیرنگ آن زنان را از من بازنگردانی، به‌سوی آن‌ها میل خواهم کرد و از نادان‌ها خواهم بود^۱». از این آیه چنین مستفاد می‌شود که زندان می‌تواند برای در هم شکستن اراده افرادی که پایبند به ارزش‌های متعالی جامعه نیستند و با ارزش‌های خاص، هیئت حاکم را به چالش می‌کشند، به کار برده شود (خلیلی و علی اکبری، ۱۳۸۶: ۳۷-۳۸). در آیه ۱۵ سوره مبارکه نساء، حبس در منزل، بنا به شرایطی به‌عنوان مجازات زن زانیه در نظر گرفته شده است: «و از زن‌های شما آنان که عمل زشت (زنا یا مساحقه) مرتکب می‌شوند (ای حاکمان اسلامی به‌وسیله کسی که این تهمت را زده)، چهار نفر مرد از خودتان (از مؤمنان) را بر آن‌ها به گواهی طلبید. پس اگر گواهی دادند، آن‌ها را (به کیفر این عمل به‌عنوان حبس ابد) در خانه‌ها نگه دارید تا مرگ جان آن‌ها را بگیرد یا خداوند برای آن‌ها راهی (دیگر) قرار دهد^۲». زندان از دیدگاه قرآن به‌عنوان یک مجازات شرعی به‌جز در موارد استثنائی، ازجمله برای سارقی که چندین مرتبه مرتکب سرقت شده و یا زن مرتده، جایگاهی ندارد (خلیلی و علی اکبری، ۱۳۸۶: ۳۷-۳۸).

۴-۱- زندان از منظر روایات

در صدر اسلام، به تدریج با توجه به شرایط و مقتضیات زمان و همچنین با عنایت به فتوحات مسلمین و به اسارت گرفتن دشمنان از یک سو و توسعه قلمرو اسلامی و ورود احزاب و جماعات مختلف در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی اسلام از سوی دیگر، لزوم زندان و توسعه زندان احساس شد (مندشاهی، بی تا: ۲۰). بعضاً بیان کرده‌اند که پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (ص) کسی را زندانی نکردند. گاهی نیز گفته‌اند که پیامبر اکرم (ص) زندانی را در مدینه بنا کرده بودند. بر اساس کتاب «الحکومه النبویه» آمده است که پس از آنکه در یکی از غزوه‌ها، مسلمین فردی از بنی حنیفه به نام بن اقال را اسیر کردند، پیامبر اکرم (ص) فرمودند که او را به دیوار مسجد ببندند (واضح، ۱۳۱۵: ۲۷). با عنایت به احادیث و روایات بیان می‌گردد که در زمان پیامبر عظیم‌الشأن اسلام، زندان مشخصی وجود نداشته است. از عبدالله بن سنان از امام صادق (ع) نقل شده است که فرمودند: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَقَالَ إِنَّ أُمَّي لَا تَدْفَعُ يَدَ لَأَمْسٍ قَالَ «فَأَجْبِسْهَا» قَالَ قَدْ فَعَلْتُ»؛ فردی نزد رسول خدا آمد و بیان داشت که مادرم هر کس را که دست به او دراز کند، رد نمی‌کند. با وی چه کنم؟ رسول خدا فرمودند: او را حبس کن. بیان داشت: این کار را کردم (مندشاهی، بی تا: ۲۱).

۱. قرآن کریم، ترجمه آیت‌الله العظمی ناصر مکارم شیرازی، تاریخ رؤیت: ۱۳۹۹/۲/۱۵، بازیابی شده از:

<http://www.tadabbor.org>

۲. ترجمه بازیابی شده از:

<https://makarem.ir/6509>

در روایت دیگری بیان شده است که پیامبر اکرم (ص) مردی از طایفه بنی حنیفه که او را شمامه بن آثال می‌گفتند و بزرگ طایفه بود، در مسجد مدینه حبس کرد. پیامبر اکرم (ص) همواره زنجیر کردن اسرا و زندانیان را نهی می‌فرمودند (مندشاوی، بی تا: ۲۱).

در روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل شده است که ایشان فرموده‌اند: قضی امیرالمؤمنین (ع) فی رجل تکفل بنفس رجل ان یحبس و قال له: «اطلب صاحبک»؛ مردی را نزد علی (ع) آوردند که کفیل فرد دیگری شده بود. امیرالمؤمنین (ع) وی را زندانی کردند و فرمودند: دوست را بیاور تا آزاد شوی (حر عاملی، ۱۱۰۴). نکته قابل ذکر آن است که اخبار و روایات مختلفی به صورت متواتر در زمینه زندان بیان شده است که در صدر اسلام و سال‌های واپسین آن، زندان به صورت‌های مختلف وجود داشته است.

۵-۱- محل و چگونگی ساختمان زندان

در تعریف زندان بیان شده است، مکانی که از نظر فیزیکی محدوده بوده و آزادی شخص را از فرد محروم می‌نماید (معصومی و نقشینه، ۱۳۹۴: ۲۰۸). آنچه مشخص است، در گذشته حاکمان و پادشاهان به منظور از بین بردن و زندانی کردن مخالفین خود در زیر قصرها، سیاه‌چال‌هایی بنا کرده و افراد خاطی را در آنجا نگهداری می‌کردند. رفته‌رفته با گسترش و تحول علم کیفرشناسی و به اجرا گذاشتن روش‌های مختلف در زندان‌ها، طرز ساختن زندان‌ها با اصول صحیح علمی، با اهمیت خاص تلقی گردید. در سال ۱۹۶۱ در شهر لندن، مجمع بین‌المللی مرکب از دانشمندان علوم جنایی و کیفرشناسی و مهندسين ساختمان به منظور بررسی نقشه و وضعیت ساختمان زندان‌ها و چگونگی انتخاب محل زندان‌ها، تشکیل و درنهایت، تصمیماتی اتخاذ گردید که اهم آن‌ها به شرح ذیل ارائه می‌گردد (دانش، ۱۳۶۸: ۲۰۸).

۱-۵-۱- ضرورت انتخاب محل زندان

تعیین و تشخیص محل زندان به منظور اجرای صحیح و موفق روش‌های اصلاحی و تربیتی، بسیار پراهمیت است چرا که اگر زندان بدون در نظر گرفتن شرایط خاص خود ساخته شود، نه تنها موجب ایجاد خلل و فساد در درون زندان شده بلکه در اجرای برنامه‌های اصلاحی و تربیتی با مشکلات فراوانی مواجه خواهیم شد. نکته حائز اهمیت در رابطه با انتخاب محل زندان آن است که باید در محلی دور از مرکز شهر و در زمینی با وسعت زیاد بنا شود. محل زندان می‌بایست دور از مراکز پرجمعیت به خصوص مدرسه، کارخانه و بناهای بلند مشرف به زندان باشد و کلیه وسایل ایاب و ذهاب نیز به راحتی در دسترس و مهیا گردد. نکته بسیار مهم آن است که در انتخاب محل زندان، روشی که در آن زندان اجرا می‌شود، می‌بایست مدنظر قرار گیرد (دانش، ۱۳۶۸: ۲۰۹). به بیان دیگر، در صورتی که ما زندان را همچون یک محل آموزشی و یا دانشگاه فرض نماییم، همان گونه که انتخاب محل مناسب برای یک مکان آموزشی با توجه به اهداف مدنظر آن نظیر تسهیل فرآیند آموزشی، استفاده صحیح دانشجویان از امکانات موجود، استفاده مناسب از اساتید و غیره بسیار حائز اهمیت است، محل مناسب زندان نیز در راستای نیل به عالی‌ترین هدف که همانا فرآیند اصلاح و تربیت زندانیان است، بسیار تأثیرگذار خواهد بود. وسیع بودن محل زندان با عنایت به اهدافی که امروزه دستگاه قضا دنبال می‌کند، بسیار لازم خواهد بود. بدون شک، رسیدن به آن هدف والا (فرآیند اصلاح و تربیت) در گروی انجام امورات گسترده و حساب‌شده‌ای بوده که نظیر آن امروزه در نظام زندانبانی کشور ما نیز قابل ملاحظه است. اموری چون تهیه کارگاه‌های مناسب در زندان‌ها به منظور کارآفرینی در درون زندان، در اختیار گذاشتن امکانات و فضای مناسب جهت انجام امورات فرهنگی و غیره که همگی به نوعی با هدف بازاجتماعی نمودن زندانیان و به عبارت بهتر، اصلاح و تربیت آنان برای ورودی سعادتمندانه و مجدد به اجتماع انجام می‌گیرد، نیازمند تجمیع معیارهای متعددی بوده که مهم‌ترین

آن، انتخاب یک محل مناسب و ایده‌آل جهت پیاده‌سازی اهداف موجود، با عنایت به خط‌مشی‌گذاری‌های از پیش تعیین‌شده در هر نظام زندانبانی خواهد بود.

۲-۵-۱- چگونگی ساختمان زندان

در گذشته به‌منظور حفظ و تأمین آرامش و پیشگیری از فرار متهمین یا محکومین، زندان‌ها را بدون توجه به روشی که می‌بایست در آن اجرا شود، بنا نهاده و تنها وسایل استحفاظی کامل و محکم را در ساخت زندان مدنظر قرار می‌دادند. به‌تدریج و با گذشت زمان، در اوایل قرن بیستم در کشورهای پیشرفته به‌خصوص کشورهای اروپایی، در ساختمان زندان، علاوه بر اصول استحکامی، تأمینی، استحفاظی و بهداشت، روشی را هم که می‌بایست در زندان اجرا شود، به کار گرفتند. ساختمان زندان‌ها ممکن است در یک یا چندین طبقه بنا گردد. با توجه به آنکه مدیریت زندان‌های پرتراکم از نظر تأمینی و اجرای روش‌های اصلاحی و تربیتی، بسیار مشکل است، در نتیجه باید زندان‌های متعددی با توجه به جمعیت کیفری هر منطقه با ظرفیت پذیرش حداکثر پانصد نفر زندانی بنا گردد (علوم، ۱۳۴۸: ۶۰). از جمله مهم‌ترین عواملی که موجب مهاجرت بزه‌کاران به‌سوی شهرهایی با زندان‌های پیشرفته خواهد شد، عدم وجود هماهنگی لازم از نظر مکان و تجهیزات پیشرفته در زندان‌های جدید و قدیمی است (دانش، ۱۳۶۸: ۲۰۹). از این‌رو، برای تأسیس بنای زندان، رعایت چندین نکته حائز اهمیت بوده که ذیلاً به آن‌ها اشاره خواهیم کرد:

الف) اتاق مدیر، معاونین، مددکاران اجتماعی، مربیان، دبیرخانه، بازرسی، حسابداری، سرویس عمومی (خشک‌شویی و آشپزخانه)، سالن ورزشی، عبادتگاه و غیره می‌بایست از قسمت خوابگاه‌ها مجزا و محل اقامت کارکنان زندان نیز خارج از محوطه زندان باشد.

ب) زندان‌ها می‌بایست به سیستم تهویه هوا مجهز بوده و استفاده تمامی زندانیان از نور آفتاب امکان‌پذیر گردد. زندانیان باید به نور کافی جهت کار کردن، خواندن و نوشتن دسترسی داشته باشند.

ج) در هنگام ساخت زندان‌های پیشرفته می‌بایست آداب و رسوم محلی، مقتضیات زمان و مکان، شرایط زندگی خانوادگی و محیط اجتماعی زندانی مدنظر قرار گیرد. در صورتی که زندانیان، شرایطی ایده‌آل‌تر و مدرن‌تر از زندگی اجتماعی و خانوادگی خود در زندان داشته باشند، از تکرار مجدد جرم و بازگشت مجدد به زندان هیچ‌گونه ترسی نخواهند داشت چراکه زندان را مکانی امن و راحت برای خود می‌دانند و هر لحظه به دنبال فرصتی مناسب به‌منظور بازگشت مجدد به زندان، خواهند بود.

د) نکته بسیار مهم و حائز اهمیت آن است که در ساخت زندان‌های پیشرفته می‌بایست از هرگونه افراط و تفریط جلوگیری شود.

۲- تحولات تاریخی نظام زندانبانی در دوران کهن

۲-۱- مصر باستان

نخستین پیشینه تاریخی زندان‌ها در مصر باستان به سال‌های ۱۷۸۶ تا ۲۰۵۰ قبل از میلاد برمی‌گردد. پادشاهان سلسله میانه، از جمله وظایف مقدس خود را حفاظت از نظم عمومی می‌دانستند. با عنایت به اصول، معنی و مفهوم مات (عدالت یا نظم) به توازن عالم بستگی داشت. پادشاهان و خادمان آن‌ها در دوران پادشاهی میانه، نه مستبدانه عمل می‌کردند و نه ظالم بودند بلکه تنها به تنبیه در مقابل انظار عموم و حبس به‌جای مجازات دردناک و مرگ آور توسل می‌جستند. از جمله مهم‌ترین و پرفایده‌ترین متون در رابطه با زندان در مصر باستان، سرگذشت حبس حضرت یوسف (س) در «زندان

پوتیفار^۱ بوده که در کتاب «تورات، باب پیدایش» به آن اشاره شده است. زندان‌ها در «سفر پیدایش» به انبارهای غله شباهت داشته است که زندانیان خارجی در آن‌ها نگهداری می‌شدند و در دوران حبس، مجبور به انجام کار بودند. شایان ذکر است این گونه حبس‌ها می‌توانست طولانی مدت باشد (موریس و جی رومن، ۱۳۹۰: ۳۳-۳۷) آنچه به نظر می‌رسد آن است که طبقه‌بندی مجزایی برای انواع زندانیان مختلف وجود نداشته است. زندانیانی که در انتظار مشخص شدن وضعیت خود بودند، آن‌هایی که برای اعدام شدن پس از اثبات محکومیت خود نگهداری می‌شدند و زندانیانی چون حضرت یوسف (س) که به دستور مقام پادشاه برای مدت طولانی زندانی شده بودند و در نهایت، مقام‌های کشوری همگی با هم نگهداری می‌شدند. زندان‌ها به وسیله یک ناظر و یک گروه از کاتبان و نگهبانان اداره شده و سوابق زندانیان به صورت دقیق ثبت می‌گردید. به نظر می‌رسد زندان‌ها تنها با هدف نگهداری محکومان جزایی بودند (موریس و جی رومن، ۱۳۹۰: ۳۳-۳۷). با بررسی آثار باقیمانده از دوران مصر باستان، این نکته را به خوبی درمی‌یابیم که در دوران ابتدایی تاریخ زندگی بشریت نیز زندان محلی برای نگهداری مجرمین (فارغ از شدت و ضعف جرم ارتكابی) بوده است. امروزه، سیاست کیفری در کشور مصر دچار تغییرات بنیادین شده است. هرچند اطلاعات در خصوص تعداد و وضعیت زندانیان بسیار محدود است اما آنچه به دست می‌آید آن است که امروزه مصر شاهد روند بازسازی و اصلاح به سبک معماری مدرن اروپایی است. دولت در راستای بهبود اوضاع نیز اقدامات مهمی را در نظر داشته است. همچنین، در کاهش احکام صادره در مورد زندانیان و اعمال کنترل خود بر احکام صادره با نقد و تحلیل و ایجاد ارتباط بین جرم و علل آن و یافتن توجیهی برای تخفیف و عفو، اقدامات قابل توجهی در نظر گرفته است (خلیفه، ۲۰۲۱). به نحوی می‌توان بیان داشت، زندان در مصر تحت تأثیر اروپا قرار گرفته است و معماری و سبک و سیاق زندان‌ها به معماری اروپا روی آورده است.

۲-۲- میان رودان

در دیگر نقاط، مجموعه تمدن‌هایی که در فاصله ۳۰۰۰ تا ۴۰۰۰ سال ق.م در میان رودخانه‌های دجله و فرات ایجاد شد، قانون‌نامه‌هایی را بنا کرده‌اند که از بهترین آن‌ها می‌توان به «قانون‌نامه حمورابی»^۲ اشاره کرد. حمورابی می‌گفت: «قوانین او به منظور برقراری عدالت و از بین بردن شرارت به وجود آمده است تا فرد قوی نتواند بر ضعیف ستم روا دارد». این مجموعه قوانین اولیه که بابلی‌ها آن را مدنظر می‌گرفتند، چندین نوع مجازات همچون اعدام و مجازات سبک‌تر همچون قطع عضو را مورد حکم قرار می‌داد. در قوانین اولیه، حرفی از زندان به میان نیامده بود بلکه منابع دیگری به کاربرد زندان آن هم نه در همه موارد بلکه صرفاً در مواردی چون بدهکاری، سرقت و رشوه و غیره همچون برده‌های سرکش و اسیران خارجی در دوره پادشاهی میانه اشاره دارند. باین حال، در امپراتوری آشور (۵۳۹-۷۴۷ ق.م) افرادی را همچون قاقاچیان، سارقان، متواریان از خدمت پادشاهی، افرادی که از پرداختن مالیات طفره می‌رفتند و اسیران خارجی همگی در دسته‌های بزرگ زندانی می‌شدند که غالباً مجبور به انجام کار در طول مدت حبس بودند (شمس، ۱۳۸۲: ۴۰-۵۱).

۲-۳- روم باستان

در سال ۴۵۱ میلاد مسیح، «الواح دوازده گانه»^۳ که اولین حقوق مدون روم به شمار می‌رود، به چاپ رسید. این قوانین عمدتاً به مناقشات و درگیری‌های میان افراد می‌پرداخت. البته چندین نمونه دیگر از جرائم بر اساس این قوانین که از جمله

1. Potiphar.

2. Hamurabi.

۳. مجموعه قوانین رومی است که بنا به درخواست تریبوناتوس عوام پس از ده سال مجادله میان پاتریسیوس‌ها و پلیس‌ها، سرانجام در سال ۴۵۱ پیش از میلاد از جانب دسامویری‌ها وضع شد و از آنجا که آن را بر ۱۲ لوح مفرغی نگاشته بودند، به این اسم موسوم گشت.

آن‌ها عبارت است از دریافت رشوه و کمک به دشمنان روم می‌بایست به صورت خصوصی و در مقابل مردم مورد رسیدگی قرار می‌گرفت. جرائم دیگری چون صدمات بدنی، سرقت، تهدید، تخریب محصولات کشاورزی و کتمان حقیقت، همگی به عنوان جرائم خصوصی مدنظر قرار می‌گرفت و فرد خطاکار در مقابل قاضی و شهروندان، مجازات می‌گردید. مجازات، غالباً و در اکثر موارد به صورت اعدام بود و البته برای برخی بزه‌ها نیز مجازات پرداخت غرامت و جبران خسارت نیز استفاده می‌شد. از میان انواع مجازات مرگ می‌توان به سوزاندن، پرت کردن به منظور کتمان حقیقت، دار زدن دزدان محصولات کشاورزی و سرانجام گردن زدن اشاره کرد که اشکال مختلف مجازات اعدام در الواح دوازده گانه است. «سلولوس»^۱ شیوه‌ای از مجازات برای افرادی بود که خویشاوندان خود را به قتل رسانیده بودند، به این صورت که فرد خاطی را در کیسه‌ای قرار می‌دادند و او را به همراه یک میمون و یک سگ و یک مار افعی، به درون دریا پرتاب می‌کردند (موریس و جی روتمن، ۱۳۹۰: ۴۶-۴۷). تنها موردی که در الواح دوازده گانه به حبس اشاره شده است، به قانون بدهکاری برمی‌گردد؛ افرادی که قادر به پرداخت بدهی خود نبودند و یا از پرداخت سر باز می‌زدند، توسط بستانکار برای مدت شش روز در حبس نگه داشته می‌شدند و بدهکاری آنان به مدت سه روز بازاری، به عموم مردم اعلام می‌گردید. در نهایت، در روز آخر افراد خاطی اعدام شده و یا به صورت برده به خارج از شهر فروخته می‌شدند. مردان رومی جهت قدرت نامحدودی که در اختیار داشتند، به منظور برقراری نظم در میان اعضاء خانواده نیز دارای سلول خصوصی بودند. این سلول‌ها که «ارگاستولوم»^۲ نامیده می‌شد، می‌توانست به سان محل کاری برای برده‌های سرکش و یاغی و مکانی برای اعضاء خانواده که نظم خانواده را بر هم می‌زدند، مورد استفاده قرار گیرد. نکته شایان ذکر آنکه الواح دوازده گانه تحت عنوان یک حقوق مردمی از بین نرفته بلکه با هدف مدیریت و به اجرا در آوردن قانون، از قرون پنجم تا دهم قبل از میلاد مسیح دگرگون گردید و دامنه و آیین‌های استفاده از آن نیز گسترش یافت (شمس، ۱۳۸۲: ۴۰-۶۰). با عنایت به متن الواح دوازده گانه یا سایر متون حقوقی به جامانده از اعصار گذشته، به خوبی درمی‌یابیم که زندان به عنوان یک مجازات برای مجرمین در نظر گرفته می‌شده؛ هرچند در برخی موارد تناسبی بین کیفیت حبس و نوع جرم وجود نداشته است.

۳- تحولات تاریخی نظام زندانبانی با تکیه بر قرون معاصر

۳-۱- اروپای غربی

واژه اروپای غربی در دوران جنگ سرد مطرح گردید. در این دوره، اروپا به دو قسمت شرق و غرب تقسیم شد. کشورهای اروپای غربی شامل فرانسه و اسپانیا و آلمان و غیره بودند که در ادامه مختصراً نظام زندان آنان بررسی خواهد شد. اروپای غربی در سال‌های ۱۸۶۵ تا ۱۹۱۴ شاهد شکل‌گیری زندان‌ها بود. با شکل‌گیری زندان‌ها در ابتدای قرن نوزدهم، به طور معمول مأمین فقرا، نافرهیختگان و بیکارانی بود که بر مبنای نیازهای اجتماعی و توصیه‌های اخلاقی یا انضباطی به حکم قضا وارد آنجا می‌شدند. نگرانی‌های عمومی راجع به جوانان بیکاری که شهرها را در پی کار با ازدحام مواجه ساخته بودند، نگرانی عمده طبقه متوسط نسبت به برپایی آشوب‌های سیاسی را به دنبال داشت. بدون شک، افکار اصلاح و بازپروری در این میان، مجازات را نوش دارویی برای طیف وسیعی از بیماری‌های عارض شده بر اجتماع می‌دانست. در میانه قرن نوزدهم، متصدیان امور زندان‌ها، رویه ایجاد نظم و انضباط جمعیت کیفری را با جداسازی نوجوانان از مردان از حیث سن، وضعیت تأهل، طبقه اجتماعی و تجارب شغلی به کار بستند. این رویه به طور کامل شبیه به روش‌های نظامی در میان ارتش‌های اروپایی بود. تجزیه و تحلیلی مختصر از جمعیت کیفری زندان‌های فرانسه در ربع

1. Culleus.

2. Ergastulum.

آخر قرن نوزدهم، به‌طور نوعی بدین شیوه بود که دو تن از هر پنج مرد زندانی فرانسوی بین سنین ۲۱ تا ۳۰ سال بودند، مردان ۳۱ تا ۴۰ سال به‌طور میانگین ۲۰ درصد از جمعیت کیفری زندان‌های فرانسه را تشکیل می‌دادند و در سنین بالاتر این امر رو به کاهش بود. زنان زندانی که قریب به ۲۰ درصد از کل جمعیت کیفری زندان‌ها را در میانه‌های قرن نوزدهم تشکیل می‌دادند، در پایان آن قرن، به ۱۲ تا ۱۳ درصد رسیدند. در ادامه و پس از نیمه قرن نوزدهم، جمعیت زندان‌ها به نحو قابل ملاحظه‌ای و همراه با رشد نامتناسب شهرها افزایش یافت زیرا به‌ویژه بزه‌کاران تکرارگر جرم نیز اغلب از نواحی شهری بودند. اغلب زندانیان را مردان محکوم به سرقت و دیگر بزه‌های مالی تشکیل می‌داد. سرقت‌های خانگی به‌وسیله خدمتکاران، روسپیان و ولگردان نیز اغلب زندانیان زن را تشکیل می‌دادند. نگهبانان، البته از نظر ریشه‌های اجتماعی و شکل طبقاتی، تفاوت فاحشی با زندانیان داشتند چراکه آن‌ها نیز از طبقات فقیر بوده و آموزش‌های تخصصی ویژه‌ای ندیده بودند. به همین سبب و به جهت خط‌مشی سربازگیری اجباری در اجرا و مدیریت زندان، اغلب نگهبانان از میان نظامیان انتخاب می‌گردیدند (موریس و جی رومن، ۱۳۹۰: ۳۴۹-۳۵۰). در رابطه با نقش نگهبان زندان نیز این مهم قابل ذکر است که برای نظام زندانبانی در این دوره، ترقی تدریجی و متعادل بسیار حائز اهمیت بود و الزامات اخلاقی نیز بر آن افزوده شد. بدین دلیل، ایجاد زمینه‌های آموزشی کارمندان و تضمین‌های اداری و شغلی بیشتر در این میان، مورد مذاقه قرار گرفت.

۲-۳- نظام زندان‌های آلمان

کشور آلمان در جایگزینی کارهای عمومی با مجازات حبس به‌عنوان محکومیت کیفری به‌کندی عمل کرده است. تا سال‌های طولانی در آلمان، دادگاه‌ها مخالف شدید استفاده از نوانخانه‌های^۱ زندان برای حبس بزه‌کاران بودند. لذا این مخالفت از سمت مجریان زندان‌ها که از پول فراوان خانواده زندانیان سود می‌بردند و همین‌طور افراد عادی که تمایل به پرداخت پول برای حمایت از زندانیان را نداشتند، ابراز می‌گردید. با آنکه نوانخانه‌ها به نحو وسیعی با عناصر جزایی جامعه بسیار نزدیک بود اما هر دو نسبت به از دست دادن درآمد واهمه داشتند. تصور ترس آلمانی‌ها که مردم با اصرار خاص به آن علاقه داشتند، این بود که هر آنچه که مربوط به بزه و عدالت کیفری بود، به‌واقع مذموم و بد می‌دانستند. با این دید، هر نوانخانه که به‌عنوان زندان برای حبس بزه‌کاران مورد استفاده قرار می‌گرفت، مکانی شرم‌آور محسوب می‌گشت. با این وجود، مقامات نیز آن را مکانی آبرومندانه می‌پنداشتند. نظر به اینکه حضور بزه‌کاران معمولی مانع از آن می‌شد که خانواده‌ها اعضاء بی‌انضباط خود را به زندان تحویل دهند، مدیران زندان درآمد خود را از دست می‌دادند و مردم، اغلب خود مشغول مجازات بزه‌کاران می‌شدند (Randall, 1995: 72-94). مختصراً آنکه در کشور آلمان، نظام زندان‌ها بر اساس شخصیت اجتماعی بزه‌کاران^۲ بنا گردیده است. بر همین اساس، امروزه مؤسسات کیفری و مراکز بازداشتی متنوع و بسیار گسترده‌ای در این کشور وجود دارد؛ بنابراین، نظام عدالت کیفری و زندان‌ها هر دو بر اساس شخصیت اجتماعی بزه‌کاران و میزان خطری که می‌توانند برای جامعه داشته باشند، میزان و مقدار تعیین کیفر حبس و چگونگی نحوه فرآیند اصلاح و تربیت آنان را نیز تعیین می‌نماید. ماده ۴۷ قانون جدید جزای آلمان با توجه به شرط «تقدیم جزای نقدی»، جزای نقدی را جانشین مجازات زندان کم‌تر از شش ماه کرده است. البته این قانون در صورتی اجرا می‌شود که به علت وجود شرایط خاص در عمل مجرمانه بوده و یا شخصیت مجرم توجیه‌پذیر باشد. در آلمان کسانی که از پرداخت جزای نقدی امتناع می‌کنند، از سوی دادگاه به انجام کار عام‌المنفعه محکوم می‌شوند؛ ۲۴۰ ساعت کار مجانی برای جامعه.

۱. محل نگهداری بزه‌کاران عادی که در فقر زیاد به سر می‌بردند.

از گذشته تا به امروز، زندان‌های آلمان توسط ایالت‌های فدرال اداره می‌شدند. آماج سیاست کیفری آلمان از حبس، تأکید بر توانمندسازی زندانیان برای داشتن یک زندگی همراه با مسئولیت اجتماعی و عاری از جرم، پس از آزادی است. زندان‌های آلمان با زندان‌های بسیاری از کشورهای دیگر متفاوت است زیرا تمرکز کاملاً بر مجازات نیست. آلمان یک هدف بازپروری برای زندانیان دارد تا آن‌ها بتوانند با موفقیت دوباره وارد جامعه شوند. به همین دلیل است که بسیاری از زندان‌های آلمان حس جامعه‌ای را دارند که در آن به زندانیان آزادی‌ها و مسئولیت‌های متفاوتی داده می‌شود. اغلب، زندانیان دارای تلویزیون، پوسترهای آویزان‌شده در سلول‌های خود و یا اوقات آزاد هستند.

۳-۳- نظام زندان‌های سودان

در کشور سودان از جمله وظایف مدیرکل زندان‌ها عبارت است از نظارت عمومی و خدمات‌دهی به زندان‌ها و همچنین، مراکزی همچون مراکز اصلاحی و تربیتی و مدیریت بر بازداشتگاه‌ها در سطح کشور. درواقع، مدیرکل تحت نظارت وزارت دادگستری به وظایف و امور زندان‌ها می‌پردازد. زندان‌های سودان، وضعیت نامناسب و فقیرانه‌ای دارند، زندانیان از نظر درمانی به اشکال مختلف درمان می‌شوند و اکثراً مجاز هستند که شب‌ها را در خانه‌های خود سپری کنند. با عنایت به گزارش‌های مکرر، زندانیان توسط نیروهای امنیتی مورد ضرب و جرح و شکنجه قرار می‌گیرند، زندگی برای زندانیان بسیار سخت و دشوار بوده و رفتار با آنان بسیار بی‌رحمانه است (شمس، ۱۳۸۲: ۴۰-۵۱). از سال ۲۰۱۱، زندان‌ها و دیگر بازداشتگاه‌ها فرسوده بوده و نیاز به توسعه و جایگزینی داشتند. از دهه ۱۹۵۰، هیچ زندان بزرگ جدیدی ساخته نشده بود (Ofcansky, 2015).

۳-۴- نظام زندان‌های فرانسه

در قرون گذشته، وضع زندان‌ها در کشور فرانسه مشابه وضع زندان‌های سایر کشورها بوده است. اولین زندان به تعبیر امروزی در سال ۱۵۲۶ میلادی با هدف نگهداری ولگردان به مدت نامعین، افتتاح و افراد مقیم این زندان‌ها ملزم به کار بودند. از سال ۱۵۳۶ میلادی، ولگردان را به پارو زنی در کشتی‌های تجارتهای اعزام می‌داشتند. در سال ۱۵۵۰ میلادی در پاریس، زندانی برای نگهداری گدایان و معلولین تأسیس گردید و در سال ۱۶۱۲ میلادی با اقتباس از «دارالتأدیب»^۱ آمستردام، اولین دارالتأدیب در پاریس به منظور نگهداری و تربیت گدایان و افراد فقیری که بیکار بودند، افتتاح شد. در دارالتأدیب مذکور، مردان گندم را با آسیاب دستی آرد می‌کردند و زنان، دختران و اطفال کمتر از ۸ سال نیز نخ‌ریسی و جوراب‌بافی انجام می‌دادند (دانش، ۱۳۶۸: ۱۵۲-۱۵۳). در سال ۱۶۷۰ میلادی، قانون آیین دادرسی کیفری کشور فرانسه مورد اجرا گذارده شد لکن تشکیلات اداره زندان‌ها و نوع جرائم و مجازات، مدون نبود و طرز اجرای مجازات و اداره زندان‌ها طبق آیین‌نامه‌ها و تصویب‌نامه‌ها، تعیین شده و غالباً طبق مقررات پلیسی و عرف و عادت محلی اجرا می‌گشت. در ۱۷ ژوئن ۱۷۱۷ میلادی نیز پارلمان کشور فرانسه، آیین‌نامه اجرایی زندان‌ها را تصویب نمود. بر اساس این آیین‌نامه، افراد خیر و انجمن شهر در شهرهای بزرگ و پادشاه در پاریس، نان زندانیان را تأمین می‌نمودند. طبق این تصویب‌نامه، زندانیان خوش‌رفتار از سایرین تفکیک می‌شدند (Deyon, 1975).

امروزه، وضعیت زندان‌ها رو به افزایش است. نتایج حاکی از آن است که کشور فرانسه با ازدیاد جمعیت زندانیان روبرو است (persak, 2022). در کشور فرانسه مانند سایر کشورها که نهادی تحت عنوان امور زندان‌ها دارند، نهادی با عنوان قاضی اعمال‌کننده مجازات وجود دارد که بر امورات زندانیان نظارت می‌نماید (امیری و همکاران، ۱۳۹۷). با عنایت به نوع بزه ارتكابی در کشور فرانسه، سه نوع مجازات برای مجرمان وجود دارد؛ دسته اول، مجرمانی هستند که

به جرائم کوچک و جزئی پرداخته‌اند. این افراد به‌وسیله مراکز نگهداری تحت مدیریت پلیس اداره می‌شوند و به‌طور کلی، کیفر این افراد جزئی و خفیف است. دسته دوم، مجرمانی هستند که مرتکب جرائم خطرناک‌تری شده‌اند. درواقع، این افراد توسط مراکز اصلاحی و تربیتی با هدف بازگشت مجدد زندانیان به جامعه نگهداری می‌شوند. هدف از کیفر این افراد، بیشتر جنبه تأدیبی است. دسته سوم، مجرمانی هستند که مرتکب جرائم مهم و جدی شده‌اند. این افراد با عنایت به قوانین موجود در کشور فرانسه در زندان‌ها نگهداری می‌شوند (شمس، ۱۳۸۲: ۴۰-۵۱). بررسی متون زندانبانی در کشور فرانسه نشان از آن دارد که این کشور سوابقی از برنامه‌های اصلاحی و تربیتی به‌منظور تأثیرگذاری بر زندانیان با هدف بازسازی اجتماعی آنان داشته است. اگرچه این طرح به‌صورت کارآمد به مرحله اجرا در نیامده است.

نظام زندانبانی فرانسه در دهه ۱۹۷۰ به بعد، امور مهمی چون اصلاح و تربیت بزه‌کاران را به شکل جدی به پزشکان، روانشناسان و مددکاران اجتماعی نیز سپرده است. آخرین اطلاعات به‌دست آمده از نظام زندان‌های فرانسه، حامل این مهم است که زندان‌های فرانسه در حال تحول و دگرگونی از شیوه اصلاحی و تربیتی به شیوه نظام مدیریتی است. امروزه، زندان‌های فرانسه بسیار پیشرفته بوده و از کارکنان و پرسنل بسیار متخصص و باسواد استفاده می‌گردد. به عقیده آنان، زندانیان تنها در صورتی اصلاح و تربیت می‌گردند که پرسنل متخصص بتوانند بر آنان اثرگذار باشند و آنان را تحت تأثیر رفتار خود قرار دهند چراکه زندانیان دائماً با پرسنل در ارتباط هستند. درواقع، پرسنل همچون آینه‌هایی هستند که بزه‌کاران همواره خود را در آن‌ها می‌بینند و بر اساس آن‌ها دست به خودسازی می‌زنند. با عنایت به آخرین اطلاعات به‌دست آمده، نکته قابل توجه آن است که در کشور فرانسه برای نگهداری زندانیان به دو اصل مهم بسیار توجه می‌شود و همواره مدنظر قرار می‌گیرد که اساس اصلاح و تربیت و درمان زندانیان است. این اصول عبارت‌اند از «کار» و «کاردرمانی». البته اصول مهم دیگری که هم‌زمان با این دو اصل امروزه در فرانسه مدنظر قرار می‌گیرد، دو اصل مهم «مذهب» و «مذهب‌درمانی» است (Ryan & others, 1995: 91).

نظام عدالت کیفری فرانسه دارای مقررات پیشرفته‌ای در زمینه جایگزین‌های مجازات زندان و ازجمله کار عام‌المنفعه است. کار عام‌المنفعه در فرانسه برای نخستین بار به‌موجب یکی از قوانین مصوب مجلس و به اتفاق آراء تمام احزاب سیاسی، در دهم ژوئن ۱۹۸۳ معرفی شد. کشور فرانسه تجربه‌های موفقی در استفاده از جایگزین‌های زندان داشته است. در این کشور، راهکارهای مختلفی به‌عنوان جایگزین‌های کیفر زندان پیش‌بینی شده است.

۵-۳- نظام زندان‌های ایتالیا

زندان‌های در کشور ایتالیا به‌صورت منظم، ساده و کنترل محدود نگهداری می‌شوند. اصل و بنای نگهداری زندانیان در این کشور بر اساس شخصیت اجتماعی آنان است. با عنایت به آخرین اطلاعات به‌دست آمده از نظام زندانبانی در کشور ایتالیا، نظام عدالت کیفری در این کشور نوعی نظام «Emergencies» است که آن را نظام اضطراری یا وضعیت ویژه می‌نامند. درواقع، در این نظام بر اساس ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بزه‌کاران، تصمیم گرفته می‌شود که با آنان چگونه رفتار شود؛ برای هر زندانی باید بر اساس نوع شخصیت و همچنین، نوع جرمی که مرتکب است، رفتارهای تنبیهی و اصلاحی اتخاذ گردد (شمس، ۱۳۸۲: ۴۴). با این وجود، آنچه امروزه برای بسیاری از کشورهای غربی ازجمله کشور ایتالیا در رأس امور اصلاح و تربیت زندانیان قرار دارد، توجه به بازاجتماعی کردن افراد و کسب مهارت‌های اجتماعی آنان است. بر اساس آمار سازمان جهانی زندان‌ها^۱، پس از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۲، تعداد زندانیان در ایتالیا روند کاهشی داشته است.

1. WPB (World Prison Brief data).

۳-۶- نظام زندان‌های انگلستان

در کشور انگلستان نیز رفته‌رفته مجازات زندان به آرامی رشد کرد. با آنکه کشور انگلستان به‌نوعی در زمینه مجازات حبس نوآور بوده اما محاکم و قانون‌گذاران این کشور نیز تمایل چندانی به استفاده از نظام «برایدول»^۱ جهت بازداشت بزه‌کاران نداشتند. افراد آواره و خدمتکاران که به کارفرماهای خود کمک می‌کردند، بیشترین تعداد محکومان نظام برایدول را تشکیل می‌دادند. برای مدت‌ها، حمل‌ونقل نیز رایج‌ترین شکل بردگی کیفری را تشکیل می‌داد. قانون سال ۱۷۱۸ میلادی، حمل‌ونقل را جزء مجازات اصلی به شمار آورده بود. این قانون بیان می‌داشت که دولت می‌بایست هزینه حمل محکومان را بپردازد. حدود پنجاه هزار محکوم بریتانیایی در سال‌های ۱۷۱۸ تا ۱۷۷۶ میلادی به آمریکا فرستاده شدند. این افراد نه تنها توسط دادگاه‌های انگلستان بلکه توسط دادگاه‌های ایرلند و تا حدودی اسکاتلند نیز محکوم شده بودند. در میان محکومان ایرلند، اغلب آواره‌ها بودند و به‌طور معمول، محکومان انگلیسی و اسکاتلندی گروه‌های سارقان محکوم به سرقت‌های بزرگ را تشکیل می‌دادند (موریس و جی روتمن، ۱۳۹۰: ۱۴۶).

امروزه در کشور انگلستان به‌منظور اصلاح و تربیت زندانیان از روش «حداقل تا حداکثر» استفاده می‌نمایند. در این کشور، مراکز نگهداری متعددی به‌منظور نگهداری کودکان و نوجوانان و زنان و بزرگسالان موجود است. در این مراکز، میزان نظارت قانونی به‌صورت حداقلی بوده و همچون یک خانواده و مدرسه اداره می‌شوند که صرفاً نظارت اخلاقی حاکم است. این موضوع درست نقطه مقابل زندان‌های بسته است که در این کشور به‌منظور نگهداری مجرمین خطرناک از آنان استفاده می‌گردد؛ بنابراین، در این کشور میزان مراقبت از حداقل امر (نگهداری همچون یک خانواده) تا حداکثر موجود (زندان‌های بسته) صورت می‌گیرد^۲ (شمس، ۱۳۸۲: ۴۰-۶۰).

۳-۷- نظام زندان‌های اسپانیا

در کشور اسپانیا، نگهداری و اصلاح و تربیت زندانیان بر اساس میزان تفاوت بزه‌کاران از لحاظ علمی و فردی است.^۳ به‌طور واضح‌تر، نگهداری و اصلاح و درمان مجرمین بر اساس اختلاف شخصیتی فردی مرتکبین و میزان خطری است که فرد مرتکب برای اجتماع دارد. در این کشور، اداره زندان‌ها، نگهداری و اصلاح و تربیت زندانیان بر عهده سازمان زندان‌هاست. امروزه در کشور اسپانیا، نگهداری مرتکبین را به سه دسته تقسیم‌بندی می‌نمایند: دسته اول، مرتکبین بسیار خطرناکی که در زندان‌های بسته و با محافظت شدید نگهداری می‌شوند. دسته دوم، مجرمینی که از نظر نوع بزه ارتكابی در حد متوسط قرار دارند و در زندان‌هایی با امنیت متوسط نگهداری می‌شوند.

دسته سوم، بزه‌کارانی که از لحاظ بزه ارتكابی و شخصیتی، افرادی بی‌خطر محسوب می‌شوند؛ یعنی مرتکب جرائم کوچکی شده‌اند. مع‌ذلک، این افراد در زندان‌های باز نیز نگهداری خواهند شد (مارتیث، ۱۳۸۲: ۱۱۰).

۳-۸- نظام زندان‌های ایران

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های نظام حقوق کیفری، کیفردهی بوده است. نظام کیفردهی در ایران دارای فراز و نشیب‌های متعددی بوده و در هر برهه از زمان، سیاست‌های گوناگونی مدنظر قرار می‌گرفته است.

۱. این اصطلاح رایج در زبان انگلیسی، محلی است که زندانیان را در آن محبوس می‌نمایند.

۲. جهت مطالعه وضعیت و ویژگی‌های کیفر حبس در قرون جدید در کشور انگلستان رجوع کنید به:

Mc, Cornville, (Sean), The Victorian Prison, In oxford History of Prison, p.p.117-118 and p.p.121-122.

3. Scientific Individual Differentiation.

در خصوص ایران، اسناد و مدارک متعددی از گذشته‌های دور در دست نیست اما اسناد و مدارک حاکی از آن است که در گذشته، زندان‌هایی در قلعه‌ها تأسیس می‌شدند که حاکمان، مخالفین و افراد خاطی را در آن مکان حبس نمایند و پس از مدتی به نحو رقت‌آوری بکشند. در حقیقت، آن مکان صرفاً برای حبس کوتاه‌مدت بود چراکه بعد از گذشت این زمان، زندانی را از بین می‌بردند. از قدیمی‌ترین زندان‌های ایران می‌توان به زندان بزرگ تهران اشاره نمود که زیر نظر حاجب الدوله بود. این زندان به نام انبار شاهی شناخته می‌شد.

وضعیت آن زندان به نحوی اسفناک بود که تغذیه زندانیان از سوی مردم بود. مردم نذورات خود را از سوراخ زندان برای زندانیان می‌انداختند. چیزی به نام نظافت وجود نداشت. چندین زندانی به وسیله طوق‌های متعدد متصل به زنجیر، به یکدیگر وصل بودند. انتهای زنجیرها از طریق محفظه‌ای در درب اطاق زندان به خارج برده و توسط یک میخ آهنی بزرگ به زمین کوبیده می‌شد. هر طوق نسبت به طوق دیگر ۱۰ سانتی‌متر فاصله داشت. در دست هر یک از زندانیان، دو شاخه چوب به طول ۲۵ الی ۳۰ سانتی‌متر قرار داده می‌شد تا به هنگام ملامت و فشار زنجیر بر گردن، آن را زیر طوق قرار داده تا از سنگینی آن بکاهند.

با گذشت زمان، النهایه در سال ۱۲۹۲ شمسی، دولت ایران به منظور بهبودبخشی به وضع شهربانی کشور، از دولت سوئد تعدادی مستشار به خدمت گرفت. مستشاران سوئدی، ابتدا نظام‌نامه محابس یا همان آیین‌نامه زندان‌ها را تهیه کردند. آیین‌نامه مذکور در سال ۱۲۹۸ شمسی به تصویب هیئت دولت رسید. آیین‌نامه مشارالیه، زجر بدنی و زنجیر کردن زندانیان را ممنوع نمود.

در تاریخ ۳۱ شهریورماه ۱۳۰۷، نظام‌نامه‌ای در خصوص تشکیلات محابس، توقیفگاه‌ها و وظایف مأمورین و مستخدمین به تصویب رسید. در ۲۱ مهرماه ۱۳۴۷، اولین آیین‌نامه زندان‌ها با توجه به اصول علم زندان‌ها به تصویب رسید. در سال ۱۳۵۴، آیین‌نامه مذکور اصلاح شد لکن به علت عدم امکانات، اکثر مفاد آن اجرا نگردید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تغییرات اساسی حاصل شد و بر اساس مصوبه شورای انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳ شهریور ۱۳۵۸، زندان‌ها از شهربانی جدا شد و به شورای سرپرستی زندان‌ها محول گردید. سپس در بهمن سال ۱۳۶۴، با تصویب مجلس شورای اسلامی به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تبدیل شد. امروزه با توجه به سیاست حبس‌زدایی، اقدامات گسترده‌ای صورت گرفته است. استفاده از پابندهای الکترونیکی، مهارت‌آموزی، اصلاح و خدمات عام‌المنفعه از جمله مواردی است که نشان از سیاست حبس‌زدایی دارد.

نتیجه‌گیری

در این نوشتار بر آن شدیم تا سیر تطور نهاد زندانبانی را در ادوار مختلف تاریخی و برخی جوامع معاصر بررسی کنیم. درنهایت، به این مطلب نائل آمدیم که زندانی کردن مجرمین با اهداف مختلفی در طول تاریخ صورت می‌یافته است؛ گاه مبنای حبس مجرمین، ارباب و ترساندن دیگران و گاه هدف از آن، اصلاح، تربیت و بازپروری مرتکبین بوده است. هرچند امروزه این دو هدف با هم در آویخته شده و زندان‌ها بر حسب امکانات و نوع موقعیت خود، بر یکی از این موارد تأکید می‌نمایند. از طرف دیگر، امروزه سعی بر این است که شیوه‌های جدید جایگزین زندان شود اما درعین حال، زندان در تمامی جوامع تداوم‌یافته و همچون ابزاری سرکوبگر در جهت بازاجتماعی کردن مجرمین مدنظر قرار دارد. نقش زندانبان در بازپروری و آموزش زندانیان بر کسی پوشیده نیست. لذا جدای از ماهیت برخوردی مجازات حبس و زندان، باید به این مهم باور نمود که زندان‌ها محلی جهت بازاجتماعی کردن مرتکبین بوده و صرفاً محلی برای سرکوب مجرمین و بدون در نظر گرفتن فلسفه اصلاحی و تربیتی ایشان نیستند. این مهم نیز حاصل گردید که برخی از نظام‌ها با نگرشی متفاوت به حبس، یعنی آنکه زندانی نمودن بر اساس شخصیت اجتماعی و جایگاه فرهنگی آن یا مجازات

جایگزین حبس به خدمات عام‌المنفعه، غایت اصلی مجازات را حاصل می‌نمایند. با نگرشی بر ادوار تاریخی، آنچه پر واضح است اینکه هرچه به سمت جلو حرکت کنیم، به فلسفه اصلی وجود زندان و مجازات حبس که همان تعلیم و تربیت و اصلاح مرتکبین است، پی خواهیم برد. علی‌هذا، با عنایت به موارد ذکرشده، برنامه‌های پیشنهادی مدنظر را در راستای هرچه نزدیک‌تر شدن به هدف مزبور به شرح ذیل عنوان می‌نماییم:

- تربیت مبلغان ویژه زندان‌ها متناسب با نیازهای ضروری زندانیان و اعزام مبلغین در قالب برنامه‌های منظم هفتگی به زندان‌ها و ندامتگاه‌ها.
- تفکیک مجرمین دارای سابقه محکومیت و مجرمین فاقد سابقه محکومیت و معطوف‌سازی برنامه‌های اصلاحی برای مجرمین فاقد سابقه که امید بیشتری به اصلاح آن‌ها می‌رود.
- معطوف‌سازی مطالعات سازمان امور زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور به شناخت روش‌های مدیریت اصلاح و فراهم‌سازی این مهم در سازمان.
- ارتباط بیش‌ازپیش با فضاهاى علمى جهت ارائه روش‌های مدیریتی جدید و کارآمد.
- با ملاحظه ادوار تاریخی موجود، الگوپذیری از کشورهای موفق در زمینه مدیریت زندان و بومی‌سازی الگوی مأخوذه بر حسب معیارهای فرهنگی و مذهبی کشور ایران.
- سرمایه‌گذاری فکری بیشتر با هدف اعاده روحیه عزت‌نفس و کرامت انسانی مجرمین.
- فرهنگ‌سازی در زمینه ارتقاء جایگاه شغل زندانبانی در جامعه و نقش ویژه این شغل در اصلاح مجرمین.

منابع

- الصمد، واضح. (۱۳۱۵ ه.ق). *السجون و اثرها فی الآداب العربیه*. بیروت: نشر المراد بنایه سلام.
- امیری، مهدی، رضائی، احمد، گلدوزیان، ایرج و صلاحی، سهرابی. (۱۳۹۷). جایگاه ایفای نقش مقام اجرای مجازات در نهادهای مبتنی بر خروج موقت و مشروط زندانیان با مطالعه حقوق کیفری ایران، فرانسه و انگلستان. *تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری*، ۱۵(۱)، ۴۵-۱۱.
- حیدرینیا، نیلوفر، رحیمی، افسانه و احمدی موحد، اصغر. (۱۳۹۱). مجازات زندان و تأثیر آن بر پیشگیری از تکرار جرم. *حقوق جزا و سیاست جنایی*، ۱(۲)، ۷۵-۹۲.
- حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۱۰۴ ه.ق). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. جلد سوم، قم: نشر اسلامیه.
- خلیلی، مهدی و علی‌اکبری، حمیدرضا. (۱۳۸۷). *جرم زندان و مجازات جایگزین*. تهران: نشر آمه.
- خلیفه، جمال عبدالرحیم. (۲۰۲۱). *السجون فی المصر ۱۸۶۳-۱۸۸۲ میلادی*. *مجله الدراسات تاریخیة والحضاریة المصریة*، ۶(۱۱)، ۴۵۳-۵۲۰.
- دانش، تاج زمان. (۱۳۶۸). *حقوق زندانیان و علم زندان‌ها*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شمس، علی. (۱۳۸۷). *نظام زندانبانی ایران*. تهران: نشر راه تربیت.
- شمس، علی. (۱۳۸۴). *رویکردی جدید به نظام زندانبانی: بازگشتی سعادتمندانه*. تهران: نشر راه تربیت.
- شکوه مسقانی، فرود و قانع، امیررضا. (۱۳۹۸). جستاری در باب زندانبانی. *فصلنامه قضاوت*، ۱۹(۹۷)، ۱۱۷-۱۳۷.
- صفاری، علی. (۱۳۸۹). *کیفرشناسی: تحولات، مبانی و اجرای مجازات سالب آزادی*. تهران: نشر جنگل.
- عمید، حسن. (۱۳۶۳). *فرهنگ عمید*. جلد دوم، تهران: نشر امیرکبیر.
- علومى، رضا. (۱۳۴۸). *روش اداره زندان*. تهران: نشر اقبال.
- مارتینز، رنه. (۱۳۸۶). *تاریخ حقوق کیفری در اروپا*. ترجمه: محمدرضا گودرزی بروجردی، تهران: نشر مجد.
- مندشاوی، عبدالامیر. (بی‌تا). *زندان به روایت تاریخ از آدم (علیه‌السلام) تا عصر حاضر*. اهواز: نشر نور معرفت

- معصومی، زیبا و نقشینه، روزبه. (۱۳۹۴). تبیین اصول و معیارهای طراحی فضاهای بازداشتگاهی شهری با تأکید بر روانشناسی اجتماعی؛ مورد پژوهی: معماری زندان. مدیریت شهری، ۱۴(۴۰)، ۲۰۷-۲۳۶.
- نورال، موریس و داوید، جی روتمن. (۱۳۹۰). *تاریخچه زندان*. ترجمه: محمدرضا گودرزی بروجردی، تهران: نشر میزان.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۹). ترجمه قرآن کریم. تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۰۲/۱۵: <http://www.tadabbor.org>
- Ryan, M., Sim, J. & Ruggiero, V. (1995). *Western European Penal System a Critical Anatomy*. London: Sage.
- Mc Cornville, S. (1981). *The Victorian Prison*. In oxford History of Prison.
- Mc Gown, R. (1995). *The Well-Ordered Prison: England, 1780-1865 in The Oxford history of the prison: the practice of punishment in Western society Chapter*. New York: Oxford.
- Deyon, P. (1975). l'histoire de la délinquance et les origins du système pénitentiaire, *Annales. Histoire. Sciences Sociales*, 31(1), 168-175.
- Persak, N. (2022). Carceral Responses to the Pandemic in Europe: Casting a Light on Prison Harms, Inequalities and Pre-Trial Detention. *European Journal of Crime*, 30(1), 1-17.
- Ofcansky, Thomas P. (2015). *The Prison System, In Berry, LaVerle (ed.). Sudan: a country study (5th ed.)*. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress.

استناد به این مقاله: محمدی دره شوری، افشین و قانع، امیررضا. (۱۴۰۰). سیری در نهاد زندانبانی؛ در ادوار تاریخی کهن و معاصر. فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، ۱(۳)، ۶۱-۷۶.

Modern Interdisciplinary Research in Law is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.